

КОНЦЕПЦІЯ ЖИТТЄВИХ СИЛ ЛЮДИНИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ВНЗ

У статті розглянуто актуальні питання фахової підготовки психологів у ВНЗ, спрямованої на формування у них професіоналізму. Обґрунтовано необхідність концепції життєвих сил людини як методологічної основи процесу формування професіоналізму в майбутніх психологів.

Ключові слова: формування професіоналізму, професійна підготовка психологів у ВНЗ, професіоналізм, психолог, концепція життєвих сил людини, психічне здоров'я.

Масштабні зміни у розвитку українського суспільства, освіти і науки зумовили значне зростання нової інформації, потребу переосмислення та впорядкування відомих знань, прискорили інтеграційні й комунікативні процеси. Ці тенденції є особливо характерними для вищої освітянської галузі, у якій протягом останніх десятиліть відбуваються принципові зміни у методології, змісті, методичному забезпеченні, оцінюванні якості освіти тощо.

Соціально-економічні трансформації в Україні, світові процеси інформатизації, інтеграції та глобалізації суттєво впливають на розвиток сучасної системи вищої психологічної освіти, посилюючи її значущість для особистісного і професійного розвитку майбутніх фахівців із психології. Висока якість освіти є основою інноваційного розвитку держави і кожної особистості. Усе це зумовлює актуальність дослідження шляхів оптимізації фахової підготовки майбутніх психологів, психічне здоров'я яких не виступало предметом спеціальних наукових досліджень.

Зазначена тема є поліаспектною і витoki її аналізу знаходимо у чотирьох напрямках досліджень. По-перше, це праці, присвячені виокремленню базисних властивостей особистості або спеціальних здібностей, які впливають на ефективність діяльності психолога (М.О. Амінов, Н.В. Бачманова, М.Т. Лобова, Р.В. Овчарова, М.І. Пов'якель, М.В. Семиліт, Ю.В. Укке, Н.В. Чепелева). Значна частина досліджень спрямована на розвиток професійної самосвідомості (О.І. Бондарчук, В.І. Карікаш, Ф.О. Михайлов, Н.І. Пов'якель, Т.В. Скрипченко) та професійного самовизначення спеціалістів-психологів (І.В. Вачков, О.А. Мальцева, Є.С. Сапогова). Ряд праць присвячено розробці змісту освіти психологів (Л.М. Карамушка, Н.Л. Коломінський, В.Г. Панок, В.В. Рибалка, В.А. Семиченко), створенню спеціальних форм і методів їхнього навчання (В.П. Захаров, І.А. Слободянюк, Т.С. Яценко). Розглянуто можливості попереднього відбору професійно придатних кандидатів (Ю.З. Гільбух, В.Г. Панок).

По-друге, вивченню проблеми вдосконалення професіоналізму присвячено праці багатьох дослідників у різних сферах: акмеології (О.С. Анісимов, С.А. Анісимов, А.А. Бодальов, А.А. Деркач, Е.А. Клімов, А.С. Огнев, Ю.В. Сяннин, Е.А. Яблокова та ін.), психології та педагогіки (А.Г. Асмолов, І.А. Зимня, Н.В. Кузьміна, О.М. Леонтьєв, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, Л.С. Рубінштейн, В.А. Сластьонін та ін.).

По-третє, робиться спроба ввести нові поняття – психологічне здоров'я (І.В. Дубровіна, В.І. Слободчиков, А.В. Шувалов та ін.), особистісне здоров'я (Б.С. Братусь). Поняття психічного здоров'я в контексті психологічної моделі в зарубіжній психології розробляється в так званій концепції “позитивного психічного здоров'я”, у витоків якої стоять такі представники гуманістичної психології, як Дж. Бьюдженталь, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, К.Г. Юнг та ін.

По-четверте, концепція життєвих сил людини своїм корінням йде до віталізму, описаного Р. Дрішем, Р. Міє, К.Л. Тімірязевим; соціодарвінізму (А. Смолл).

Однак, незважаючи на таке розмаїття науково-теоретичних досліджень та практичний доробок учених із теми, на сьогодні не існує науково обґрунтованої теорії формування професіоналізму майбутніх психологів у ВНЗ засобами концепції життєвих сил людини.

Мета статті – науково обґрунтувати концепції життєвих сил людини як методологічної основи формування професіоналізму майбутніх психологів у ВНЗ з урахуванням їх психічного здоров'я.

Проблема психологічного здоров'я особистості майбутнього психолога, що живе у нестабільному світі, складних, екстремальних соціоекологічних умовах, що змінюються, виступає на перший план у кінці ХХ ст. – початку ХХІ ст. – століття наук про людину, серед яких консолідує місце належить психології. Фахівці з психології мають характеризуватися не тільки високим рівнем стресостійкості, а й бути психічно здоровими людьми. На жаль, цей факт залишається лише на папері й у практиці фахової підготовки майбутніх психологів немає традиції врахування рівня психічного здоров'я, а іноді і його наявності взагалі у ситуації профвідбору.

Для початку розглянемо поняття “психічне здоров'я особистості”. Складність обговорюваної тематики полягає в тому, що сам термін “здоров'я” однозначно пов'язаний із медициною, а його порушення – з обов'язковим лікуванням у лікаря, інших представників різних напрямів традиційної та нетрадиційної медицини. Психічне здоров'я пов'язується зазвичай із фахівцями у сфері психіатрії та психотерапії [6].

На жаль, поки далеко не все населення нашої країни (та і багато фахівців в галузі людинознавства) приділяють належну увагу дослідженню інших форм порушення соціалізації особистості – виникненню неадекватної самооцінки, рівня домагань, заниженої самоцінності. Окремі люди зазнають труднощі в різних комунікаціях, інші – самопізнанні та саморозвитку, у третіх – домінує розвиток деструктивних якостей особистості (агресія, задрість, дисинхронія тощо) і форм поведінки (самогубна, асоціальна, з різними психологічними залежностями). Такі приклади можна навести багато. Але це все властиво не хворому, а нормальній особі, й подолати такі виникаючі труднощі людині може допомогти не психіатр, а професійний психолог, психічне здоров'я якого не має викликати сумнівів [2].

Сучасна психологія володіє комплексом техніки і технологій психологічного консультування, психологічної терапії, психологічної корекції, психологічної діагностики. Саме це коло питань і належить, як ми в цьому переконані, до сфери не медицини, а психології, і його можна позначити як психологічне здоров'я, а не психічне (медичний підхід). Така постановка проблеми є принциповою, оскільки позначає абсолютно інший підхід до надання допомоги не “пацієнтові” (позначає

пошук хвороби, яку треба лікувати за допомогою різних медикаментозних засобів), а “клієнтові” (якому потрібно допомогти сформувати мотивацію: бажання змінитися, вирішити свою проблему, допомогти знайти шляхи, що найбільш відповідають ефективному саморозвитку особистості тощо) [1].

У контексті нашого дослідження ми спираємося на концепцію життєвих сил людини. Концепція (від лат. *conceptio* – розуміння) – система поглядів на ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, трактування певних явищ, подій; ідея певної теорії. Перш за все звернення до життєвих сил людини (групи) часто пов’язане зі спробами інтерпретації формування картин світу соціальними і персональними суб’єктами, своєрідність яких пояснюється ідеями існування генеруючих потоків, властивих усім живим організмам. В.І. Вернадський, Л.Н. Гумільов, Г.Є. Михайлівський вважали, що генеруючі потоки наявні в усіх живих організмах і визначаються метаболічними й тимчасовими особливостями, становлять основну властивість життя. А.П. Льовіч, екстраполюючи цю гіпотезу на всі живі організми, у тому числі й вищого рівня, припускає наявність у них джерел ієрархічних рівнів життя, свідомості, пасіонарності [5].

Звернення до обговорюваної проблеми міститься у працях А.І. Субетто із соціогенетики (1994), Ч. Тойча з психогенетики. У науковій літературі категорія “життєві сили людини” корелює з поняттям “життєві стратегії особистості” (К. Альбуханова-Славська, Т.Є. Різник, Ю.М. Різник), категоріями психології та соціології, орієнтованими на прогнозування і проектування соціальної поведінки особи в нетипових ситуаціях (Ж. Альмодавр, М. Бургос, Е.І. Голаваха, Л.Н. Коган, І.С. Кон, М.Я. Корнєєв, А.А. Кроник, Н.Р. Наумова, Ю.Л. Черноушек, Е.Н. Фаустова та ін.).

Такими категоріями є “події життя”, “життєве орієнтування особистості”, “життєве благополуччя”, “життєвий успіх”, “життєва самореалізація”, “життєзабезпечення”, “життєве середовище”, “життєтворчість”, “життєві траєкторії”, “життєві цінності”, “життєві перспективи”, “життєвий потенціал”, “життєва активність” тощо.

Під життєвими силами в нашому контексті розуміється здібність людини до відтворення і вдосконалення життя, цілісного життєздійснення, що забезпечується індивідуальними та соціальними засобами в умовах історично конкретного життєвого простору (С.І. Грігорьев). Ця концепція відображає прагнення подолати абстрактність і відчуженість від життя конкретної людини, соціального суб’єкта, їх соціальних відносин і дій. Спроба “пожвавити” людину і соціальні відносини стала основою формування необхідності посилення уваги до проблеми особового компонента в соціальному житті як процесу відтворення життя шляхом задоволення нижчих і вищих потреб індивідів в умовах конкретного життєвого простору [4].

Поза сумнівом важливим є положення про те, що основу здійснення соціального життя становлять первинні соціальні відносини володіння, користування, розпорядження, розподілу, привласнення, споживання (М.Я. Бобров). Вони розглядаються як цілісні соціальні відносини, що виникають при сполученні життєвих сил і життєвого простору (С.І. Грігорьев), мають багаторівневі прояви і розуміються як взаємозв’язки між суб’єктами суспільного життя, засобами відтворення та її оптимізації. Це дає змогу виділити соціальні відносини у самостійну сферу і вважати, що саме вони інтегрують матеріальне і духовне життя

суспільства, соціальної групи, окремих індивідів. Ми вважаємо, що психосемантична характеристика життєвих сил людини може бути описана через такі категорії, як “образ”, “дія”, “мотивація”, “індивід”, “особа”, “індивідуальність”, “психологічний час особистості”.

У спеціальній літературі досить широко й активно обговорюється проблема про соціальну індукцію специфічних порушень психологічного здоров'я. Одним із перших на це вказав З. Фрейд. Він розвивав думку про те, що суспільство вже само по собі робить людину невротиком, оскільки в будь-якій цивілізації виникають внутрішні конфлікти між потребами (закладеними в структурі Ід) і соціальним контролем за їх проявом (Супер-его). Створюваній суспільством невротичності його членів присвячено праці його учнів і послідовників, перш за все – К. Хорні, А. Фрейд, Е. Фромм, К. Юнг, які працювали з людьми різних віків, культур і цивілізацій. Положення про те, що порушення психічного здоров'я є наслідком індивідуальної соціалізації до сьогодні є базовою ідеєю психоаналітичних поглядів. Більше того, ця думка характерна і для багатьох напрямів сучасної психології та виразно подана так само і в гуманістичній психології, зокрема, у працях А. Маслоу [3].

К. Лестер, досліджуючи процеси соціалізації людини в тоталітарних суспільствах, показав, що володіючи досвідом соціального життя в такому гуртожитку, індивід зазвичай вимушений відмовлятися від частини свого “Я” шляхом прийняття і виконання соціальних ролей. Але, на його думку, найбільшу невротизацію створює невідповідність уявлень індивіда про своє реальне й ідеальне “Я”, сформоване соціумом, указуючи, як правило, на недосконалість першого. Це виражається у формах провини, тривоги, особової деструкції тощо.

У процесі розвитку особистості наявні процеси, які можна позначити як деструктивні. Наявність деструктивних елементів у структурі особистості не є патологією, але істотно ускладнює процеси адаптації, співпраці, взаємодії. Запропонована концепція психічного здоров'я особистості значною мірою враховує і соціально-динамічні процеси економіки та культури конкретного суспільства, конкретного соціуму.

Соціокультурна трансформація, характерна для українського суспільства 1990-х рр., не залишила осторонь сферу персонального психічного життя як окремої людини, так і кожної особистості [8].

На думку ряду авторів, зокрема Є.В. Руденського, це створює базис для кризи адаптації особистості в сучасному нестабільному суспільстві, її включення в соціальну структуру. Унаслідок деформації соціо- і психокультурних моделей створюються, на думку автора, соціокультурні труднощі, що визначають когнітивний дисонанс, ціннісну деструкцію особистості, а, отже, і дисгармонію соціокультурних аспектів психологічного здоров'я. Крім того, спостерігається дезінтеграція психічних механізмів особово-екзистенціальної регуляції та функціонування, породжує парадоксальні характеристики індивідуальної і соціальної суб'єктності, зокрема й у майбутніх психологів. Останні виявляються як окремі феномени порушення психологічного здоров'я, наприклад:

- дефекти і деформації культурного розвитку психіки (психологічний інфантилізм, ригідність когнітивного звуження, ірраціональність свідомості та самосвідомості тощо), що є протипоказаннями до роботи психолога;
- соціальна й особова стресовість (апатія, містицизм, психосоціальний регрес тощо);

– дезінтеграція процесів особового самовизначення і саморозвитку.

Поява аномалій психологічного здоров'я особистості призвела до формування нових деструктивних типових характеристик особи. Серед них, наприклад, Е.В. Руденський виділяє:

- фруструючі (інтенсивні негативні переживання);
- конфліктогенні (опозиційне протистояння іншим людям);
- травматизовані (отримання власної вигоди внаслідок результатів травматизації та віктимної дії на інших людей);
- агресивні (що адаптуються за допомогою інтенсивного придушення інших людей і усунення їх як перешкод на своєму шляху);
- інверсійні (використовуючі різні психологічні маски для досягнення власних цілей);
- дефенівні (що втратили здібність до самовідтворення, знаходяться в стані психосоціальної летаргії), що формує її нову типологію:
- маргінал (основна одночасна орієнтація на психокультурні моделі як “постіндустріального типу”, так і “нового типу”, що детермінує перебування особистості в постійному психоемоційному напруженні);
- егоцентрист (людина, прагнуча до соціально-психологічної автономії, самостійно вирішає переважно свої соціокультурні проблеми);
- дефинзів (що втратив інтерес до соціокультурного життя і що відмовляється від активних форм включення у життя соціуму);
- інфантил (особа з переважанням стереотипних форм поведінки та повної відмови від самостійного вирішення проблем);
- харизматик (що використовує маніпуляцію як основний спосіб вирішення своїх проблем) [7].

Висновки. Отже, у сучасному українському суспільстві спостерігається широкий спектр процесів, що призводять до дезінтеграції життєвих сил, індивідуальної та соціальної суб'єктності особистості майбутніх фахівців із психології, тобто деструкції психологічного здоров'я не тільки окремих індивідів (психологів), соціальних груп, а і становлять загрозу психологічному здоров'ю всієї нації. Це створює умови для найрізноманітніших форм і видів деструктивного розвитку особистості, асоціальної, аддиктивної, делінквентної поведінки. Прикладами персональних деструкцій життєвих сил, психічного розвитку особистості майбутнього психолога та її психічного здоров'я є розвиток самосвідомості й самоцінності особистості. Акцентуємо увагу на функціональному значенні психологічних захистів для особистості, її парадоксальному характері – оберігаючи певний час усвідомлення особою негативних емоцій, вони, спотворюючи інформацію врешті-решт, примушують її існувати на ілюзорному світі, гальмуючи її розвиток, перешкоджаючи вирішенню виникаючих проблем, що безумовно є протипоказанням до роботи психолога.

Не виникли сумнівів і те, що захисні механізми зазвичай складаються у людини, “котра невпевнено себе відчуває в житті”. Самодостатня особистість найуспішніше звільняється від психологічних хистів і менш “чутлива” до їх виникнення. Найважливіший шлях звільнення від дії захисних механізмів – цілісний розвиток особистості студентів – майбутніх психологів, їх самосвідомості, а також формування адекватної їх можливостям життєвої перспективи. Реалізація можливостей індивідуальної та соціальної суб'єктності є однією з важливих

складових психологічного здоров'я особистості майбутніх психологів, що і здійснюється за допомогою формування відповідної життєвої перспективи на засадах концепції життєвих сил людини.

Список використаної літератури

1. Абрамова Г.А. Практическая психология / Г.А. Абрамова. – М. : МГУ, 1998. – 326 с.
2. Арсеньев А.С. Глобальный кризис и личность / А.С. Арсеньев // Мир психологии. – 1994. – № 10. – С. 3–12.
3. Асмолов А.Г. XXI век: психология и век психологии / А.Г. Асмолов // Здра- вый смысл и достоинства в школе. – М. : Прогресс, 1998. – С. 23–46.
4. Братусь Б.С. К проблеме человека в психологии / Б.С. Братусь // Вопросы психологии. – 1997. – № 5. – С. 11–19.
5. Григорьев С.И. Жизненные силы человека / С.И. Григорьев, Л.Д. Демина, Ю.Е. Растов. – Барнаул : БГУ, 1996. – 321 с.
6. Демина Л.Д. Психическое здоровье и защитные механизмы личности : учеб- ное пособие / Л.Д. Демина, И.А. Ральникова. – Алтай : Изд-во Алтайского государст- венного ун-та, 2000. – 123 с.
7. Дружинин В.Ф. Психологическое образование – основа гуманитарного обра- зования в XXI веке / В.Ф. Дружинин. – М. : Прогресс, 1998. – С. 35–53.
8. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2013.

Черепехина О.А. Концепция жизненных сил человека как методологическая основа формирования профессионализма будущих психологов в вузе

В статье рассматриваются актуальные вопросы профессиональной подготовки психологов в вузе, направленной на формирование у них профессионализма. Обосновывается необходимость концепции жизненных сил человека как методологической основы процесса формирования профессионализма у будущих психологов.

Ключевые слова: *формирование профессионализма, профессиональная подготовка психологов в вузе, профессионализм, психолог, концепция жизненных сил человека, психическое здоровье.*

Cherepehina O. Conception of life-breaths of man as methodological basis of forming of professionalism of future psychologists is in higher education

The topically questions of professional preparation of psychologists in higher education, directed on forming for them of professionalism are examined in the article. The necessity of conception of life-breaths of man is grounded as methodological basis of process of forming of professionalism for future psychologists.

Key words: *forming of professionalism, professional preparation of psychologists in Institute of higher, professionalism, psychologist, conception of life-breaths of man, psychical health.*